

lisszák előtt – a fantasztikum birodalmában járunk. (Rögtön pontosítanunk kell: minden alkotásban megvan a mimetikus kényszer, de nem mindegyik egyformán és ugyanazon okból utánzó hajlamú.) Boszorkány él Balaszentmiklós határában, aki madárrá is tud változni, villik, férfitündérek, adriai széleányok és viharfiúk tűnnek föl. A mesébe illő dolgok a fantasztikum – Todorov megfogalmazta – hármaskörének mindegyikére példaként szolgálhatnak. Groteszki hatást keltenek, elbizonytalanítanak és – nem utolsósorban – a regényvilág művi, teremtett jellegét jelzik. A szabályos, logikus, szekvenciális narráció azért nem lehetséges, mert a lét vált kaotikussá. Az élet Darvasi regényében rendszertelenség, végtelen fikciók sorozata. *A könnyemutatványosok legendája*

hősei e sok száz oldalas könyvben mindig keresnek valamit. Ez a keresés azonban – miként Raymond Federman fejteti *A regény ma* című esszéjében – „a nemtudás vágya”-nak módszerével jellemezhető: „Számomra a tudás olyasmi, amit azért szerez meg az ember, mert nincs meg neki. Ellenben ha azért vágyik tudásra az ember, hogy ráismerjen magában arra, amit úgyis tud, akkor nem szerzett meg semmit, akkor egyszerűen nemtudásra törekszik.” *A könnyemutatványosok legendájában*, mely mindenképpen a 90-es évek legjobb regényei közé tartozik, e „ráismerés” gesztusát is méltányolnunk kell.

Olasz Sándor

Egy könnyemutatványos legendárium

DARVASI LÁSZLÓ: A KÖNNYEMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJA

Habár Darvasi László új – vagy talán első és mindezidáig egyetlen – regényét a legendaképződés olyasféle formája nem jellemzi, mint mondjuk Krasznahorkai László *Háború és háború* című regényét, a könyvet megelőző várakozás tüneteit talán betudhatjuk egy ilyenfajta működés eredményének. A teljesség igénye nélkül elég talán megemlíteni Márton László elismerő véleményét, mely az 1998-as (!) év kiemelkedő teljesítményei közé sorolta fiatalabb pályatársa kötetét, illetve hogy némely írások a történelmi regény újában ismét középpontba került tárgykörében Háy János, Láng Zsolt és Márton László szövegeinek sorába illesztik Darvasi – akkor még kiadás előtt vagy alatt

lévő – regényét. Az érdeklődő figyelem tehát, amely a rövidebb szövegek és a kisregénynek is betudható formátumú írások alapján formálódott meg, jelen esetben egy olyan előleges elvárás-struktúráként működött, illetve működik, amely a „Darvasi-kultusz” epitetont ugyan alkalmazhatatlannak láttatja, de – a jelenség szembe-tűnően impulzív és intenzív sajátosságai miatt – többnek tűnik egyszerű várakozásnál. *A könnyemutatványosok legendájával* ugyanis olyan regényt kapunk kézhez, amely mintegy rájátszik az elvárásoknak olyan összefüggés-rendszerére, amely az író eddigi munkái mentén alakult ki, s amely a Darvasi-szöveg sajátos megformáltságára vonja a figyelmet. A mesesze-

rűség, a történetvezetésnek a cselekménymenet kibontásában érdekelt volta és más ehhez hasonló vélekedések, melyek a Darvasi-recepcióban vezérgondolatnak minősültek, ismét előtérbe kerülhetnek, azzal a változtatással azonban, hogy itt a jól megformált történettel kapcsolatos előfeltételek a regényforma megteremtette keretben találkoznak össze a szimulatív elbeszélés, illetve a történelmi regény újonnan formálódó paradigmájának képzeteivel. Ez a találkozás viszont nem annyira Darvasi regényét, mintsem inkább a Darvasi-regény egyedi nimbuszát erősíti. Mihelyt ugyanis e több oldalról építkező, ámde mégis homogén szempontrendszer szem előtt tartó értelmezések együttese felbukkan, veszélybe kerülnek a szövegalkotás és a hatásösszefüggések hogyanjára rákérdező interpretációk. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a mimetikus olvasatok nem képezhetnek – a szöveg nyelvi-poétikai megformáltságára vonatkozóan – semmiféle érvényes jelentést. Hiszen itt csupán annak a Darvasi-recepció egy részében tetten érhető tapasztalatnak a megfogalmazására történt kísérlet, amely a „történetelvűség versus szövegszerűség” kérdéses szembeállításában az előbbinek juttat előnyt. S efelől a tapasztalat felől jelen kritika merőben erőltetettnek, odaértett jelentéseket alkalmazónak, a Darvasi-szöveg egyediségében rejlő erényeit elhazudónak, vagyis egyszerűen inadekvátnak tekinthető. S ha a továbbiakban ez az írás mégis egy olyan úton kíván haladni, amelyben a szövegartikuláció némely sajátossága kerül előtérbe, az nem feltétlenül a Darvasi-regény legendaszerűségének megszüntetését, hanem átformálását jelenti.

Darvasi régóta várt regényét minden bizonnyal nagy örömmel üdvözlük majd a hazai multikulturális (irodalom)kritika művelői, hiszen ez az a könyv, amely végre alapot adhat tevékenységüknek. Az a fajta szöveg ugyanis a Darvasi-regény,

amely számot tarthat – talán éppen a fentebb vázoltak miatt – a Mészöly Miklós megidézése által is explicitté tett közép-kelet-európaiság szellemi horizontjának elbeszélésére, mivel több olyan aspektust tár a szemünk elé, amelyek ezen elbeszélés témáját a közép-kelet-európaiság nehezen megragadható – mégis általánosan használt – fogalma köré rendezik. A regény narratívája ezáltal az értelmezői logika által megfeleltethető volna azon kis elbeszélés logikájának, melynek fókuszában a magyar mint közép-kelet-európai, azaz mint sajátosan identifikálhatatlan fogalom kerül élénk. Identifikálhatatlan, mert mihelyt ez a kis elbeszélés helyi metanarratívává lép elő, a benne elhelyezkedő elemek strukturáltságának felcserélhetősége miatt lehetővé válik az elemek szelektív kiténtetése és a multikulturalitás relativizáló ereje egyaránt. *A könnyemutatványosok legendájában* olvasható történetek helyszínei és szereplői több kultúra, nemzet vagy nyelv képviselőiként bukkannak fel egy esetleges multikulturális értelmezésben, ami a regionális viszonyok térbeli elrendeződését egy magasabb szinten képes felmutatni. Jelképes értelmű ezen interpretáció keretein belül például a könnyemutatványosok alakja. Ők azok, akik mind az öten különféle nemzetiségűek, és személyükben testesül meg – a szimbólum logikája szerint – az a magyarságkép, amely botrányos, amennyiben a nemzeti tudatnak nevezett képzetet nem a *Kisebbségben* elgondolásai alapján határozzuk meg, hanem a különféle nyelvek, kultúrák közötti átmenetként jellemezzük. Ebben az esetben viszont a kultúrák különbözősége és egymásmellettsége egyként követeli meg azt az olvasási módot, amely a szöveg ideologikus azonosíthatóságát tekintve vezérfonalának. A könnyemutatványosok, mint egy tágabb térség képviselői, bár egymás közötti összekülönböződésükről is olvashatunk, mégis egy közös

cél érdekében adják elő mutatványaikat „Rostocktól Fiuméig, Münchentől Kijevig”. A közép-kelet-európaiság és magyarság sajátos viszonyának egy esetleges értelmezése ily módon meghatározott jelentérendszerrel, illetve azok igénybevételeivel zajlik. Nem csupán a már említett irodalmi hagyomány, de a nehezen meghatározható magyarságfogalom vagy nemzeti identitás képzete is közrejátszhat *A könnyemutatványosok legendájának* interpretatív megközelítésében. A szöveg jelképi vagy allegorikus szerkezete szinte arra készteti az olvasót, hogy emellett a megközelítés mellett döntsön. Mihelyt pedig erre esik választása, a regény toposzokból és egyedi történetekből felépülő narratívává lesz, amely ugyanakkor ezen transzformáció által is megtartja az őt preformáló metanarratív elemeket. Ez az értelmezői attitűd azonban sokkal inkább a *mire használjuk fel?*, s nem a *miként értelmezzük?* kérdését veti fel a regénnyel kapcsolatban.

Ha tovább követjük egy lehetséges, de fiktív kritika nyomvonalát, és egy olyan gyanakvóbb multikulturális értelmezővel számolunk, aki immár nem a metanarratívára való ráhagyatkozást, hanem annak relativációját véli kiolvashatónak a regényből, akkor a könnyemutatványosok alakját nem vonatkoztathatjuk a toposzok és a nagy elbeszélés közötti összekapcsolódásra, hanem inkább a kettő közötti folyamatos elkülönböződésre kell figyelniünk. Ebben az elkülönböződésben ugyan az egyik oldalt a hagyományozott képzetek alkotják, a másik oldalon viszont ezek dekonstruálása, devalvációja, ironizálása érhető tetten. Példának okáért az elbeszélésben a török *veszedelem* nem oly indokoltan negatív előjelű, mint ahogy azt a történelmi narratívák közvetítik. A török egy nép lesz a sok közül, amely szinte kontingens módon tartózkodik Buda várában, egy olyan várban, amely amúgy sem

a magyar lakosság kizárólagos birtoka. Élnék itt németek és zsidók egyaránt, akik ebből a sajátos, ám ugyancsak esetlegesnek látszó együttélésből következően a nagy elbeszélés részeseivé válnak. A történelmi relativizmus gondolata, mely ebben a kontextusban mint téma artikulálódik, adekvátnak tűnik abból a szempontból, hogy segítségével megpróbálhatjuk egybejátszani a preromantikus korszakot jellemző nemzet-identitástól mentes térségi és kulturális kapcsolatrendszert, valamint a nemzeti nyelv és kultúra köré szerveződött XIX. századi nemzetfogalomkonstrukciót. Eszerint viszont úgy tűnik, mintha Darvasi regényében a magyarok nem ez utóbbi értelmében vett magyarságfogalomhoz tartozónak vallanák magukat. A nemzetkarakterológia ugyan felbukkan, a tradicionális képzetek azonban rendre megkérdőjeleződnek, s átadják helyüket a szimbólumoknak és az allegóriáknak. A könnyemutatványosok így a szomorú közép-kelet-európai sorsot és magatartást hivatottak jelképezni, mely szomorúság egyszersmind a mutatvány művészi artikulációjában bennfoglalt játékszerű struktúra, illetve az imígyen tapasztalt meghökkentő, mégis csodaszerűen megerősítő, azaz eredeti (a mai befogadó számára átöröklött módon elgondolt) helyzetéből kimozdított, s más jelentésösszefüggésbe helyezett események következtében destabilizálódik. A *magyar* mint olvasási mód – mely Darvasi *Magyar novelláinak* értelmezésekor fogalmazódott meg e sorok írója számára – csak a nyelv s nem a kulturális és térségi mozzanatok által valósul meg (bármennyire legyenek is ezek nyelvíleg kifejezettek). A kitüntetett trópusok pedig úgy vezérlik ezt az olvasási módot, hogy a fogalmak mentén történő meghatározást az alakzatok közreműködését fegyelembe vevő interpretáció váltja fel – annak minden, a referencialitást érintő következményével együtt. Ez pedig a mul-

tikulturális kérdezésmódtól elrugaszkodó, a szöveg poétikai artikulációját firtató, és a regényt a kibontakozó, s ezáltal folyamatosan változó életmű kontextusában elhelyezni kívánó értelmezést kíván.

A narrátori szólások, amelyek hol egyes szám harmadik személyben, hol többes szám első személyben, ámár azonosnak tűnő hangon szólalnak meg, több szituációt is képesek bemutatni, perspektivikus elrendeződésekhez vezetnek. A perspektívák nemcsak a sokféle történet egymáshoz való viszonyát – vagyis azok összefüggéseit és szembenállását – artikulálják, de egy sajátos hierarchiát is megképeznek, mely hierarchia sem annyira a hang, mint inkább a cselekményszöveg szintjén válik jelentőségteljessé. Magára a szituációra és a szituálás mikéntjére adott elbeszélői reflexiók is ezt a távlati megközelítésmódot hagyják örökölni az olvasónak. Mihelyt pedig a történetek egymásra vonatkozása a hierarchia által látszik megvalósulni – legalábbis amennyiben a könnyűmutatványosok történetét a többi fölé emeljük –, a mutatványosok legendája voltaképpen szervezője lesz az elbeszélésnek is. A történet és történelem egymásra vonatkozása ugyanakkor magában nem hierarchikus. Az évszámokkal jelölt részek elbeszélés-módja ugyanis egyfelől nem nélkülözi azokat a mese-elemeket, amelyek a historikus adatcentrizmust elbizonytalaníthatják, és így a történelem narrativitása válik hangsúlyossá, másfelől a lineáris haladás csak amiatt valósul meg, hogy egy sajátos háttérnarratíva mégiscsak zsinórmértékké avatja a „történelemkönyvek” elbeszélés-módját. A „külsődleges” történelmi idő – Buda elfoglalásától Buda felszabadításáig – ebben az ellentmondásos helyzetben csak akkor lehet szervezője a regényidőnek, ha egyben aláveti magát a regényidő poétikai megformáltságának is. Azt viszont nem mondhatjuk, hogy a hierarchia a cselekményszálak teleologikus összeszövődéséhez vezet. Hiszen a mutatványosok alakja

köré csoportosuló történetek nem egyetlen pontba futnak, hanem megtartják sokrétűségüket, ugyanakkor a mutatványosok történelembe helyezett, de valamiféleképp mégiscsak történelemformáló legendájához kapcsolódnak. A narrátori szólalom nem tekinti magáénak a végzetszerűség távlatát, ellenben utólagosság jellemzi. A történelmi időre való rálátás éppen azért ellentmondásos, mert a központi történet-szál, illetve a kétesélyes időperspektíva történelmi és narratív aspektusa ehhez a retrospektív elbeszélői horizont-hoz viszonyítva vagy megkérdőjelezi ezen horizont jogosultságát, vagy maga válik érvénytelenné. A történelem és cselekményszálak elbeszélését így olyan történetmondónak kell tulajdonítanunk, aki vagy hiteltelen meséssel traktálja az olvasót, vagy pedig a történet szerkezetét szem előtt tartva meg sem kísérli a történetet hiteles színben feltüntetni. E két eset azonban nem mond ellent egymásnak. A történelem és történet(elbeszélés) viszonya e kettős perspektíva alapján a hitelesség kategóriáját alkalmazhatatlannak tűnneti fel, mivel a regény olvashatósága nem az adott történelmi távlat megvalósítását, hanem a történelem elbeszélhetőségének feltételeit kutatja. A történelem mint háttérnarratíva – utaltunk rá a „történelemkönyvi” kronológia kapcsán – nem éppen a narratív elemek hangsúlyozásán ügyködik, de mint elbeszélés, kísérletet tesz a történelmen – mint áthagyományozott nagy elbeszélésen – „kívül” eső történetek megformálására. A történetek és történelem közötti diszkrépancia láthatóvá tétele így szinte egybeesik a kettő közös előfeltevéseivel, amennyiben a történelem egyszerre többnek és kevesebbnek mutatkozik, mint történetek összessége. Ezért mindegy a regény kontextusában, hogy az elbeszélő avagy a történet hiteltelen-e, hiszen „a história soha nem az, aminek valójában látszik.” (14.)

A narrátori reflexió is a történelemnek és a regény történetének közös gyökere mellett érvel: „[...] az ember nem szabad. Hát néha úgy tesz, mint aki mégiscsak az. Szórakozik. Mulat. Játszik a könnyeivel. Megríkat másokat. Magát siratja.” (14.) A sírás és a boldogtalanság ugyanazon törőről fakad, mint a történelem (vagy történet-elbeszélés): „Így van az ember a históriával is. Ha szabad lenne, nem kellene neki.” (14.) A szabadság e sírva-vigadó – a sírást nemcsak afféle szublimációs folyamatként, hanem örömforrásként leíró – tulajdonságban nemzetkarakterre vagy általános antropológiai jellemzővé emelkedik, amely mint tradíció, a történetek közös tapasztalatáért is szavatol: „Máskülönben hagyomány az is, hogy úgy sírunk, mint dédapáink. Olyanok a könnyeink, mint az övéi. Arcunkat éppúgy temetjük tenyerünkbe, és mi is azt gondoljuk, hogy az az igazi könny, amikor a szív sír a szem tükrén át. Ez a mi igazi örökségünk. Ezért mondjuk azt, hogy a könnymutatványosokról akkor is tudnánk, ha egyetlen szó sem hangzott volna róluk. Ha jalkiáltás helyett is csak az összeszorított fogak csikorgatását hallanánk az idő színpadáról. Akkor is tudnánk róluk, ha egyetlen papírdarabka, fosszília, kódex, évkönyv, memoár, napló, útleírás, de még egyetlen gondolat nem adott volna hírt a működésükről.” (14–15.) A történet közvetítettsége eszerint a passzus szerint nem az írott szövegeken keresztül valósul meg, de még csak nem is a memória segítségével, hanem olyan „genetikailag kódolt” öröklődésen át, amely sokkal inkább látszik alkalmasnak a fentebb vázolt multikulturális értelmezési lehetőségek metanarratívájának körülírására, mint a kisebb elbeszélések (értve ezalatt a könnymutatványosok történetét és a regényt egyaránt) interpretációjára. Sőt, a hagyományt így nem is tekinthetjük történetekben manifesztálódónak. A történetektől elválasztható ha-

gyomány vagy történelem azonban illúzió. Amikor tehát jelen esetben a narrátori reflexió saját történetének narrativitása ellen szól, elbeszélte történetiségének fikciós vonásait hangsúlyozza. A történelem nagy elbeszélése, amely a kronológiát éppúgy magában foglalja, mint az események datálásának igényét, felbomlik, s nyomában ugyan fennmarad, ámde ekkor is csupán „megszüntetve-megőrzött” formában. A történelem ellenében a történet válik hangsúlyossá, s egyúttal a visszaellenőrizhetőnek vélt adatok rögzítésének és az erről való tudósításnak emlékezőorientációját is felülírja a képzelet játékszerűsége, mely a történetmondást olyan mutatvánnyá nevezi át, ahol az elbeszélőnek mint krónikásnak az imitáltan leíró szerepe is átfordul alkotói funkcióba: „Jól van. A tanúkat tehát meghallgatjuk. De nem a bizonyosság kedvéért. Csak hogy a kedvünk növekedjék.” (15.) „S hogy mit láthat a krónikás, az elbeszélő Magyarországon a század hetvenes éveiben? Sokat, de nem eleget.” (229.)

A Darvasi szövegeire jellemző, meglehetősen terhelt – és sokszor szinte jelentéltelenné vagy komikussá koptatott – trópusok egyedi rehabilitálása itt is kiütöközik. Ahogy más írásokban a szív, a test, a víz stb. figurális-motivikus kapcsolatrendszere, *A könnymutatványosok legendájában* a sírás – illetve a boldogtalanság – mutatkozik efféle strukturáló trópusnak, amelyet a meseszerűség, a kulturális szövegeződés toposz-szerkezete mentén haladó, vagy akár az elbeszélés reflexivitása és szövegszerűsége ellenében ügyködő interpretáció könnyedén beazonosíthat. Az azonosítás lehetetlensége azonban már a mutatványosok alakjában nyilvánvalóvá lesz. Amit ugyanis az öt alakról megtudunk, kevésnek bizonyul a fenti interpretációs indokok legitimációjához. „Öten vannak tehát. Ők utaznak fel s alá az idők országútjain. [...] Öten vannak, ez bizo-

nyos. / Név szerint Goran Dalmatinac, Feketekő Péter, Zorán Vukovics, Aaron Blumm és Franjo Mendebaba, öt férfi az idők országútjain. Szekerük ponyvájára egy szegény budai német festi a hatalmas, éggék könnyet...” (109–110.) A bizonyosság csupán a könnymutatványosok számára, mutatványukra, nevükre, nemükre, valamint utazószekerük kinézetére vonatkozik. A könnymutatványosok kilétét firtató kérdések mindegyre bizonytalanságba torkollnak. Amikor Arnót Abdurrahmann budai helytartó elé hamis könnymutatványosokat vezetnek, sajátos próbájával szembesülünk a mutatványosok azonosíthatóságának: „Azt akarod mondani, hogy csalók. Hogy az igazi könnymutatványosok többen vannak és valami szekerrel utaznak, és hogy a sírásuknak mindig marad valami nyoma. És az is tudni való, amerre ők járnak, ott valami fontos dolog történik. Ezeknél? – A hamis könnymutatványosokra mutat. – Nem. Mintha egyáltalán semmi sem történt volna.” (310.) A könnymutatványosok alakját körül lehet írni. Tevékenységükre és céljaikra azonban nem lehet egyértelmű választ adni, mint ahogyan a két hamis mutatványos „feketén-fehéren” igaz könnyei sem kielégítőek ebből a szempontból: „S valóban, a tömzsi és a hórihorgas alak úgy áll előttük, akárha egyetlen könnycseppet sem ejtettek volna. Tökéletesen fölszáradtak a fehér és hasonlóképpen a fekete könnyek. Valóban csak káprázat, rossz varázslat volt az egész?” (310.) Az egyértelmű, identifikálható varázslat tehát, amelynek nyoma sem marad, káprázat csupán, a mutatvány viszont maradandó. Arra a kérdésre azonban, hogy kik is a könnymutatványosok, nem adható válasz: „Abdurrahmann megtudta, kik a könnymutatványosok, vagyis semmit sem tudott meg.” (388.)

A budai pasa Jozef Bezdán hajszárait vizsgálván tudja meg „mindezt” a könny-

mutatványosokról. Megtudja róluk, hogy „mintha nem lenne életkoruk. Voltak, vannak, és megint lesznek. [...] bárhol és bármikor fölbukkanhatnak az ég alatt.” (382–383.) A szereplői nézőpont által bemutatott, az időbeli és térbeli dimenziót ily módon magukénak tudó mutatványosok azonban nem azonosak az elsődleges elbeszélés alakjaival. Amikor ugyanis név szerint említi őket a helytartó olvasta hajszál, egyiküket sem képes az olvasó a korábban elhangzott nevekkel behelyettesíteni. A könnymutatványosok itt említett alakjai sokkal inkább részesei a könnymutatványosok legendájának, s így ha az részben róluk is szól, azaz ők is tevékeny szereplői e mítosznak, mégsem tehető róluk megfelelő kijelentés, hiszen ellenállnak mindenféle olyan meghatározásnak, amely Abdurrahmann horizontjából tételvezhető volna. Ekképpen az identifikációra tett kísérlet nem a könnymutatványosok alakjának lehetetlenségét eredményezi, hanem a helytartó egyedi metanoiáját, mely által egy magasabb szintű megértéshez jut el, s ezt a narrátor is csak ellentétes szerkesztéssel, nem pedig állításokra épülő logikával képes elbeszélni: „A könnymutatványosok nyilván nem kémek. Vagy roppant ügyesen csinálják. Gyakorlati hasznuk még sincsen, mert nem árulnak és nem vesznek olyan híreket, melyek hadvezéreknek és uralkodóknak, kereskedőknek és hittudósoknak hasznára válna. Talán nem is változtatják meg a világ alakulását. Vagy mégis? És e pillanatban Abdurrahmann megérti, minden bizonytalanság, homály és kétség ellenére a könnymutatványosok titkának birtokába jutott. Az öreg török elneveti magát. Ennél különösebb titok talán nincs is a világon. Nem lehet szavakra bízni. Felesleges. És talán mégis szükséges. Mert mindenki tudhat róla, aki lélegzik, de senki nem tudja, aki él.” (385.)

A regény felütésében Pillinger Ferencről többes szám harmadik személyben ol-

vashatunk, ahol a narrátori pozíció betudható a könnymutatványosoknak is. A regény újraolvasásakor ugyanis a szereplő testvérként való emlegetése a legendának egy olyan olvasatát eredményezheti, amelyben az itt megszólaló történetmondó(k) az öt alak attribútumait veszi(k) fel: „Szavak és mondatok pusztaságában utazunk. És nem is az út, nem is a kedvünk lesz az, ami véget vet ennek az utazásnak. Talán csak egy semmi könnycsepp lesz. / S akkor ez éppen elég is lesz.” (7.) A regény zárata megerősíthet bennünket ebbéli feltevésünkben, ugyanakkor a berekesztés az átjárást fordított irányban is lehetővé teszi: „Kékkönnyes szekér döcög a távolban.” (576.) Hiszen amikor a könnycsepp mint előrevetített befejezés a könnymutatványosok szekerevel kerül kapcsolatba, nemcsak a többes szám harmadik személyű narráció változhat autodiegetikus elbeszéléssé, hanem a máshol a mutatványosokétól élesen elkülönülő pozíciójú történetmondói szólam is közelít a könnymutatványosok perspektívájához. Az első oldalak ismertetése továbbá azzal, hogy Pillingert testvérnek tekintik, nem pusztán arról ad számot – vagyis éppen arról nem –, hogy Ferike majdan könnymutatványos lesz, hanem eldöntetlenül hagyja azt a kérdést, amelyet egy előbbi idézetben Arnót Abdurrahmann is feltett, hogy ti. a könnymutatványosok szerepe befolyásolja-e a világ alakulását. A kérdés ehelyütt a könnymutatványosoknak az elbeszéléshez való viszonya felől nyer értelmet. Ha ugyanis a szekéren kóborló öt alak jelenléte és mutatványaik eredménye is történelemformáló jellegű, akkor sorsszerű tulajdonságokat kell tulajdonítanunk nekik, ezáltal pedig a narratívának (és a narrátornak) juttatunk divinatorikus pozíciót, mely nemcsak mindentudó, hanem mindenható elbeszélői attitűdöt is feltételez. Ha azonban a kontingenciát hangsúlyozzuk, akkor a könnymutatványosok története nem

lesz behelyettesíthető a történelem struktúrájával – és viszont. A mutatványosok ez esetben nem valamiféle globális történelmi tapasztalatot, hanem csak lokálisan érthető és érvényesülő eseményt mutatnak fel. (Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy a könnymutatványosok sem látják előre mi lesz mutatványaik eredménye – vö. pl. „Azt sem tudhatjuk, miért erre jött velünk a szekér, s miért nem az ellenkező irányba” [573.], a kérdés tovább problematizálódik, és akár egy transzcendens értelemhorizont kialakulását is eredményezheti.) Ez a két megközelítés – a végszetszerűség és az esetlegesség – azonban elválaszthatatlannak bizonyulnak. Amikor a Pillinger Ferencről adott első jellemzést olvassuk, a narrátori hang eldöntetlen hovatartozása miatt nem lehetünk bizonyosak abban, hogy a szóban forgó gyermek kilétét tekintve leendő mutatványos-e vagy csak – egy retrospektív olvasat horizontjából ítélve – véletlenszerűen lesz azzá, hiszen testvéri mivolta az összetartozás megkérdőjelezhetetlenségét állítja: „Megvalljuk tehát, a testvérünk minékünk ez a gyermek, akiből nagy fejű, méla tekintetű magyar férfi lesz. Nem szertelen öcsénk, nem is komoly bátyánk, mert mindkettő az, és egyszerre az.” (9.) Ez az eldönthetelenség pedig amiatt válhat instanciájává az esetelegesség–végszetszerűség kettősségének, mert a kiválasztás/elhivatás/genetikai kapcsolódás nemcsak a történelem és történet viszonyának együvé tartozásáról szól, hanem a testvérségben rejlő helyettesítés esetlegességéről s egyszersmind meghatározottságáról: „Mégsem mindegy, kicsoda is az embernek a testvére. Ugy tehát az embernek testvére az, aki mi is lehettünk volna. Az embernek testvére az, akit anyánk éppúgy szeret a tejével, mint minket.” (9. Kiemelés tőlem.) A testvér-mivolt kölcsönös viszonyrendszere azonban mintegy tükrösstruktúra mentén a (mindentudó és min-

denható és/vagy esetleges és változó) narrátori pozíciótól is elvonja az önállóságot, és olyan intencionális keretbe foglalja elbeszélő és elbeszélte kapcsolatát, amelyben meghatározottnak véli a narratív horizontot is: „Az embernek testvére az, aki lát bennünket, akinek a pillantása mindegyre átúti az idő végtelen kiterjedését, ahogy a csillagnak fénye utazik fel s alá az égi világ kies országútjain.” (9.)

Az új könnyymutatványosok színrelépésének (568–569.) előkészítése nemcsak abban nyilvánul meg, hogy – főleg – Pillinger élettörténetét nyomon követhetjük. Hiszen sajátos legendaszerkesztés figyelhető meg a műben, amely legalább kettős szinten nyilvánul meg. A legendára jellemző mitikus vonások, illetve hogy a legendákat a több eltérő változatban ismerhetjük, olyan státuszt juttatnak ennek a szövegeződési formának, amelyhez nem a rögzített, identikus események megragadását, inkább szükséges társítanunk. A regény számos legenda, illetve történet köré építkezik. A magyar történelem néhány toposzának elbeszélése (pl. Absolon Demeter szárnyaló ürüléke és Homonnai-Nagy Bálint mindig késlekedő csapata), hászid történetek imitációja (pl. a zsidó falu a rabbi vezetésével a mennybe menekül), a török mesék és még sok más nép narratíva-kompozíciója alkotja azt a mikroszerkezetet, amely a regény legendáit különböző perspektívába helyezve szólaltatja meg. A narratív szólások hozzávetőleges azonosíthatósága azonban nem jelenti maguknak a legendáknak az identikus rögzíthetőségét. A legenda mint alapvetően a szóbeliségből táplálkozó műfaj a variációkat, a különböző lehetőségeket vagy akár az ellentmondásokat is szem előtt tartva nem ugyanazt a történetet beszéli el, és főleg nem ugyanúgy. A különböző mutatványosok kiválasztódása mentén figyelhető meg a legendaképződésnek az a szintje, amely immár nem a történet-

elemek formális, hanem a regény diegetikus dimenzióját érinti. Amint ugyanis Pillinger Ferenc mutatványossá emelkedése a leginkább és legszélesebb úton követhető nyomon a szövegben, úgy a többi leendő könnyymutatványos sajátos fejlődése kevésbé látszik előkészítettnek. (Bár további fokozatok is lehetségesek: amíg Jozef Bezdán története még jól elkülönített, Vaszilka Drajan szinte elhanyagolható szereplője – kiválasztásáig – a regénynek.) A fejlődésregénynek ebben az egyedi formájában a szelekció és a nevelés módszerei esetlegesnek tűnnek mindaddig, amíg az elbeszélő be nem mutatja az öt új könnyymutatványost. Ezen új könnyymutatványosoknak azonban már nem jut ki az előzőekhez hasonló mutatvány: az ő könnyeik nem könnyek transzformációi, hanem afféle intencionális és/vagy interszubjektív képességek, amelyek egy „te”-vel kapcsolatba lépve, annak közvetlen hasznára avagy kárára lehetnek (vö. 569.). A könnyymutatványosok legendája így nem értelmezhető a könnyymutatványosok egyenes vonalú átalakulása mentén, hiszen nem azonos struktúrában, hanem az új helyzetből (Buda felszabadításából?) fakadóan új követelményeknek és új hagyománytörténelemnek a közegében nyerne jelentést.

Az új mutatvány, akár a régi, valódi – még ha meseszerű is –, ám egyik értelme sem önmagában és önmaga által bomlik ki; a mutatvány által nem változik meg a történelem menete, mégis hatással van a történet alakulására. A mutatvány jelentősége feltehetően nem a könnyek milyenségében, hanem a körük szövedő legendákban rejlik. A könnyymutatványosok legendájának utánajáró implicit szerző maga is alávetette ennek a történelemnek. A már említett elbeszélői helyzet eldönthetlensége ugyanis egyszerre teszi lehetővé és mondja lehetetlennek azt a felvetést, hogy a könnyymutatványosok lennének az elbe-

szélők. Egy legenda szereplői ugyanis nem alkothatnak meg egy legendát. A legenda sajátos módon *megelőzi és feltételezi* azt, akiről szól – mint Potári Félix mondja Jozef Bezdánnak: „Túl sok az, amit tudsz. Valóban. De neked is a mutatvány kell. [...] *Fekszel egy legenda mélyén, és már ott is maradsz.*” (413. Kiemelés tőlem.) Ezáltal lehet a legenda egyszerre előleges és utólagos szerkezetű: a hagyomány, amely megtermeli ezt a legendát, lehet felelős a kialakulásáért. A mutatvány nem foglalja magában a legendát, hasonlóképpen a mutatvány nem egyenlő az elbeszéléssel. A legendaképződés metafikciós szintjét Darvasi prózájának intertextuális struktúrájában lehetne kijelölni. A könnyemutatványosok legendája ugyanis az a fajta nagyregény, amely „nagyságát” a kisebb formák kidolgozásának és egybejátszásának köszönheti. Ahogy Darvasi előző írásaiban a kisebb formák és a nagyobb poétikai struktúrák összeütközése mentén megfigyelhető litotész alakzata volt a mérvadó, úgy *A könnyemutatványosok legendájában* az irónia olyan játéka figyelhető meg,

amely a folyamatos áthelyezést a kis formáktól a nagy elbeszélés(ek)ig elmozdítja. A korábbi Darvasi-szövegek tematikája is ennek mentén íródik át: *A könnyemutatványosok legendája* annak a rövidtörténetnek az átirata, amely a Borgognoni-kötetben olvasható. Ám e kapcsolaton kívül még a prágai felhő vagy Diótörő Irina története is megjelenik a regény lapjain. A kis elbeszélések enigmatikus rövidege tehát egyfelől alkalmas arra, hogy nagyobb formában is kifejezhető legyen. Másfelől viszont a korábbi írások szó szerinti idézetként való szerepeltetése és a különféle történetekből felépülő nagyforma olyan „mutatványként”, poétikai artikulációként jellemzi a szöveget, amely a címet ironikusan átértelmezi, és amely egyúttal a regény ironikus ajánlásává is válik. Darvasi könyve így lesz legenda, a szó nem műfaji értelmében, hanem annak etimológiáját tekintve: nemcsak *olvasnivaló*, hanem egyenesen *olvasandó* szöveg.

Bednarcics Gábor